

ELEŞTİRİ TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ

Şerife Çağın*

GLOSSARY OF CRITICISM TERMS

[Ö. Faruk Huyugüzel, *Eleştiri Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018, 604 s.]

Teorik bilgiler içeren çalışmaların edebiyat incelemelerinde ne kadar gerekli olduğuna inanan biri olarak Prof. Dr. Ö. Faruk Huyugüzel'in *Eleştiri Terimleri Sözlüğü*, öğrencileri olarak bizleri heyecanlandırdığı gibi bildirimlerden anladığımız üzere edebiyat araştırmacıları arasında da büyük ses getirmiştir. Kitap, Edebiyat Sanat ve Kültür Araştırmaları Derneği'nin düzenlediği 2018 ESKADER Kültür Sanat Ödülleri Araştırma ve İnceleme kategorisinde ödüle layık görülmüştür.

Önsöz'de belirtilen "On üç yıla yayılan çalışmalardan sonra tamamlayabildiğimiz kitabımız" ifadesiyle sanırım sadece yazma süreci kastedilse gerek. Yoksa 1996 yılında derslerini takip etme fırsatı bulduğum ve bir yıl sonra da yüksek lisans öğrencisi ve araştırma görevlisi olarak derslerine devam ettiğim Huyugüzel, lisansüstü derslerinde genellikle

terimler üzerinde duruyordu. Hatta bu derslerin bizden önceki yıllara uzandığını söyleyebilirim. Her dersinde bir edebiyat terimi veya eleştiri kuramı üzerinde duran hocamızın terimlere,

Türkçe karşılık bulmak için gösterdiği titizlik ve sürekli Türk edebiyatından örnekler getirmesi bizim için ufuk açıcı olmuş ve bizlere bir metottan hareketle metinlere yaklaşmanın önemini öğretmiştir.

Edebiyat tarihi ve eleştiri yazılarının yanında teorik bilgiler içeren bu tür çalışmalar ülkemizde maalesef gerek nicelik gerekse nitelik bakımından tatmin edici olmaktan uzaktır. Var olan çalışmalar da ya son dönemlerde eleştiri terminolojisine giren yeni terimleri ihtiva etmediği ya da terimlere Türk edebi-

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, (scagin@hotmail.com). Yazı geliş tarihi: 19.04.2019. Kabul tarihi: 26.04.2019.

yatı açısından bakılmadığı ve eski terimlerle karşılaştırma yoluna gidilmediği için büyük ölçüde eksiktir. Ömer Faruk Akün'ün kendisiyle yapılan bir röportajda “*Birbirini takip eden büyüklü-küçüklü araştırma, çalışma ve monografilerle elde edilen yeni ilmi birikimler, duyulan yeni ihtiyaçlar ve nihayet bir de yeni zekâların ortaya çıkması ile bir milletin edebiyatının tarihi vakit vakit yeniden ele alınır, revizyondan geçirilir. Yeni değerlendirmeler getirilir. Gerçek manada yeni bir edebiyat tarihi daha öncekilerin pasını siler; geçmişin edebî eserleri üzerindeki örtüleri kaldırarak onların evvelce fark edilmemiş taraflarını yeni bir kazanç olarak gün ışığına çıkarır.*” şeklinde edebiyat tarihinin sürekli yenilenmesiyle ilgili söyledikleri, tam olarak teorik çalışmalar için de geçerlidir. Yeni metinlerin, yeni bakışların doğrultusunda teori de sürekli yenilenmeye ve geliştirilmeye muhtaçtır.

Ö. Faruk Huyugüzel edebiyatın çok çeşitli alanlarında incelemeleri olan önemli bir bilim adamıdır. Onun basın tarihi üzerine süreli yayınlardan hareketle yaptığı uzun soluklu çalışmaları ayrı bir yere koymak gerekir. *Hüseyin Cahit Yalçın'ın Hayatı ve Edebî Eserleri Üzerinde Bir Araştırma; Necip Türkçü; Halit Ziya Uşaklıgil: Hayatı, Eserleri, Eserlerinden Seçmeler; 1928'e Kadar İzmir'de Çıkmış Türkçe Kitap ve Süreli Yayınlar Kataloğu; İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950); İzmir'de Edebiyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmalar; Eşref, Bütün Eserleri (Şerife Çağın'la birlikte); Mehmet Akif Ersoy, Safahat: Orijinal Metin-Sadeleştirilmiş Metin-Notlar* (Rıza Bağcı ve Fazıl Gökçek'le birlikte); *Halit Ziya Uşaklıgil, Sefile; Edebiyat Teorisi* (R. Wellek-A. Warren'den çev.) başlıklı kitaplarının dışında edebiyatın çeşitli alanları ve türlerine dair pek çok makalesi ve bildirisi mevcuttur.

Teorik meselelerle ilgili çalışmaların önemli bir eksiği, araştırmacıların edebiyat tarihi ve uygulamalı eleştiri üzerine yeteri kadar pratiklerinin, okumalarının olmamasıdır. Sadece soyut teorik meselelerle ilgilenmek veya sadece bizi geçmiş devirlere ve kronoloji fikrine götüren edebiyat tarihini önemsemek veya geçmişini ve pek çok faktörü görmezden gelerek metinleri, tek başına huda-yinabit bitkiler gibi ele alan metin incelemeleri yapmak bir tarafı eksik çalışmalar ortaya çıkarmaktadır. Buna bir de yeni terimlerden, metotlardan haberdar etmekle birlikte Türk edebiyatı geleneğine ve terminolojisine hakim olamayan ya da tam tersi, yabancı kaynaklara ulaşmakta, onları anlayıp aktarmakta yetersiz kalan araştırmacıları eklemek gerekir. Bu çalışmayı benzeri çalışmalardan ayıran önemli bir özellik Huyugüzel'in sağlam bir edebiyat tarihi bilgisine sahip olması, Türkçede yazılmış edebiyat incelemelerinden, edebiyat tarihlerinden ve eleştiri eserlerinden faydalanması ve teoriyi uygulamalı çalışmalarla bütüncül bir şekilde görebilmesidir. Pratiğe dökülmeyen teorik bilgi, kafa karıştırmaktan öteye gidememektedir. Ayrıca bu çalışma bize gösteriyor ki yapısında karışıklığı ve güçlüğü barındıran teorik bilgilerin çeviri kokmayan akıcı ve anlaşılır bir dille aktarımı ve terimlere uygun Türkçe karşılıklarının bulunması da önemli bir meseledir. Önsöz'de toplam 246 madde başlığının yer aldığı, maddeler içinde de ayrıca o maddeyle ilişkili 163 terime yer verildiği böylece açıklanan eleştiri terimlerinin sayı itibarıyla toplam 409'u bulunduğu belirtilmiştir. Yine Önsöz'de belirtildiği ve kaynakça kısmından da anlaşıldığı üzere maddelerin yazımı sırasında daha önce yayımlanmış yerli ve yabancı terim sözlüklerinden, özellikle de İngilizce terim sözlüklerinden büyük ölçüde yararlanılmıştır.

Yerli kaynaklar arasında en çok başvurulan kaynaklar Ahmet Cevdet Paşa'nın *Belâgat-ı Osmaniye*, Tahirü'l-Mevlevî'nin *Edebiyat Lügati* ve Mustafa Nihat Özön'ün *Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü*'dür. En çok yararlanılan İngilizce terim sözlükleri ise şunlardır: M. H. Abrams, *A Glossary of Literary Terms*; Murfin Ross-Supryia M. Ray, *The Bedford Glossary of Critical and Literary Terms*; J. A. Cuddon, *Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*; Chris Baldick, *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*; C. Hugh Holman, *A Handbook to Literature*.

Çalışmada benimsenen alfabetik düzen, terimleri rahatlıkla bulabilme imkânı sunarken kaçınılmaz olarak bir dağınıklığı da beraberinde getirmektedir. Aslında dikkatli bir gözle bakıldığında ve bir başka tasnife göre sıralandığında genel anlamda güzel sanatlarla ilgili olanların dışında terimlerin, ağırlıklı olarak roman-hikâye, şiir, tiyatro türleri, sanat akımları veya eğilimleri, felsefî akım ve öğretiler, eleştiri tipleri ve modern eleştiri yöntemleri gibi başlıklar altında toplanabileceği görülmektedir. Birbiriyle ilişkili olan, hatta yer yer okunması için bir diğer terime işaret eden bu maddelerden tek tek faydalanabileceğimiz gibi kitabı bir bütün olarak görmek ve okumak gerekir. Mesela modern eleştiri yöntemleriyle ilgili şu maddeler ortaya çıktıkları dönemler gözetilerek kronolojik bir düzenle alt alta getirilse rahatlıkla bütünlüklü bir kitap haline gelir: Alımlama teorisi, antitez eleştirisi, arşetip eleştirisi, diyalog eleştirisi, ekoeleştiri, etkilenme endişesi, feminist eleştiri, fenomenolojik eleştiri, kültürel incelemeler, marksist eleştiri, mit eleştirisi, okur tepkisi eleştirisi, psikanalitik eleştiri, postyapısalcılık, Rus biçimciliği, söylem analizi, Şikago okulu, tarihsel eleştiri, üslup bilimi, varoluşçu ede-

biyat eleştirisi, yapısalcı eleştiri, yapısökücü eleştiri, yeni eleştiri, yeni tarihselcilik, yorum ve yorum bilimi.

Doğrudan anlatı bilimin sahasına giren, yeni çalışmalardan doğduğu anlaşılan terimler de dikkat çekici ölçüde zengindir. Roman ve hikâye incelemelerinde başvurabileceğimiz terimleri seçerek sıraladığımızda çalışmanın değeri bir kez daha ortaya çıkmaktadır: Anlatı, anlatıcı, anlatma, anti-kahraman, anti-roman, bakış açısı, başkişi, belgesel roman, bildungsroman, bilim kurgu, bilinç akışı romanı, Bo-varizm, bölgesel roman, büyük hikâye, büyütlü gerçekçilik, çatışma, çerçeve hikâye, distopya, dolaylı serbest söylem, duygusal roman, epizot, gotik roman, hikâye, iç monolog, karakter, karakterizasyon, karakter romanı, karşı/muhafif kişi, kötü kişi, köy romanı, kurgu, küçük hikâye, macera romanı, manzum hikâye, mekân ve zaman, mektup roman, minimal hikâye, muhatap, nehir roman, olay örgüsü, polisiye roman, psikolojik roman, roman, romanesk, romans, sırdaş kişi, sosyal roman, stok kişiler, sürprizli bitiş, tarihi roman, tezli roman, tip, töre romanı, üst kurmaca, vaka romanı, yalınkat kişi, çok yönlü kişi.

Bu maddeleri okurken önemli gördüğüm bazı hususları belirtmek isterim. Huyugüzel, edebiyat tarihi formasyonundan gelen bir dikkatle bu eleştiri yöntemlerini tarihi süreç içerisinde geçirdikleri değişikliklere göre, sık sık diğer eleştiri yöntemleriyle ilişkilendirerek ele almıştır. Örneğin "feminist eleştiri" maddesinde; feminist çalışmaların ortaya çıkışı, tarihi süreç içerisinde Amerika, İngiltere ve Fransa'da aldığı şekil ve sonraki dönemlerde Marksist, psikanalitik, postyapısalcı görüşlerle birleşmesi gibi hususlar üzerinde ayrıntılı olarak durulmuştur. Tematik incelemeler yapan ve kadın edebiyatının feminist açıdan tarihini or-

taya koymaya çalışan araştırmacılarla birlikte kadınlara özgü farklı bir yaşama biçiminin varlığını ortaya koymaya ve “kadın dili”nin özelliklerini belirlemeye çalışan araştırmacılara da yer verilmiştir. Bunun yanında kadını evrensel tek bir kimlik olarak gören çalışmalara tepki göstererek ırk, sınıf ve kültür farklılıklarına odaklanan feminist eleştiriciler üzerinde de durulmuştur. Öyle ki diğer eleştiri yöntemlerinde olduğu gibi görüş ayrılıkları, farklı bakış açıları kronolojik bir düzen içerisinde önemli yazarlar ve eserlerle birlikte verilmiştir. 1980’den sonra feminist eleştiriye yeni bir açılım kazandıran, kadınlara erkek arasındaki farklılığı tabiat veya beden yapısından ziyade kültür planında incelemek gerektiğini ileri süren “toplumsal cinsiyet eleştirisi”, “feminist eleştiri” maddesinin devamında yer almaktadır. Dikkatimizi çeken diğer bir husus maddelerde, ilgili başka terimlere yapılan atıflardır. Mesela yeni eleştiri maddesi bizi “alışkanlığı kırma”, “yakın okuma”, “yapı”, “amaç yanılıgısı”, “etki yanılıgısı”, “gerilim”; psikanalitik eleştiri “oedipus kompleksi”, “elektra kompleksi”; yapısalcı eleştiri maddesi de “gösterge bilimi”, “ikili karşıtlık”, “işaret”, “metin”, “metin şerhi, metin tahlili”, “metinlerarasılık” gibi maddelere götürmektedir. Alfabetik düzen bu maddeleri ister istemez birbirinden ayırmıştır, fakat atıflar ilgili maddelere gitmeyi kolaylaştırmaktadır.

Terimlerin Türk eleştiri tarihindeki eski ve yeni karşılıklarıyla verilmesi, Dünya edebiyatından örneklerle birlikte Türk edebiyatının çeşitli dönemlerinden karakteristik örneklerin seçilmesi ve yabancı ve yerli pek çok eleştiri yazısından bizi haberdar etmesiyle *Eleştiri Terimleri Sözlüğü* ülkemizdeki edebiyat bilimi çalışmalarına önemli katkı sağlamakta ve bu sahaya yönelik önemli bir ilgi de uyandırmaktadır. Mesela

“alegori” maddesinde terim, Batılı eserlerde ve bizdeki belâgat kitaplarındaki karşılık ve tanımlarıyla birlikte, “istiare” ile ilişkisi üzerinde durularak verilmiş, “siyasî ve tarihi alegoriler”, “fikir alegorileri veya soyut tema alegorileri” şeklinde iki grupta ele alınmıştır. Batı ve Doğu edebiyatından önemli pek çok örneğin yanında Türk edebiyatından *Kutadgu Bilig*, *Hüsn ü Aşk*, *Şeyhî*’nin “Harname”si, eski Türk edebiyatındaki habnâmeler ve hırrenameler, Hamid’in *Liberte* adlı tiyatro eseri, Fikret’in “Aveng-i Şuhur”u, Akif’in *Asım*’ı, Aytmatov’un *Gün Olur Asra Bedel* romanı yer yer dünya edebiyatındaki diğer örneklerle karşılaştırılarak verilmiştir. Ayrıca, çoğu zaman karıştırılan sembolle alegori arasındaki ilişkiye de açıklık getirilmiştir. Yine “Bürlesk” maddesinde terimin nereden türediği, tanımı verildikten sonra “yüksek bürlesk” ve “aşağı bürlesk” ayırımlarına açıklık getirilmiş, amacı üzerinde durulmuş ve parodi, vodvillerden türemiş olan müzikli sahne gösterileri, komedi, roman türleriyle ilişkisi yine karakteristik örneklerden hareketle anlatılmıştır. Huyugüzel, parodi’yi de içine alan bürlesk’in Türk edebiyatında karşılığının “hezl” ve “tehzil” olduğu üzerinde de durarak önemli bir ilişki kurmuştur. Buna da örnek olarak “hırrename” denilen kediler için yazılmış mersiye tarzındaki şiirleri, Surûrî’nin köpekler tarafından boğulan kedisi için yazdığı mersiye, Namık Kemal’in “Hırrename”sini, Şair Eşref’in “Kocakuluk İbrahim Efendi” adlı şiirini, 18. yüzyıl divan şairi Kâni’nin bir kedi ağzından yazdığı dilekçeyi, Ömer Seyfettin’in *Efruz Bey* kitabındaki bazı bölümleri, Haldun Taner’in “Bayanlar 00”, “Ayışığında Çalışkur”, “Sancho’nun Sabah Yürüyüşü” gibi hikâyelerini göstermektedir. Bu örneklerden hareketle Huyugüzel’in alfabetik düzenle verilmiş de olsa terimler arasındaki

ilişkileri daima göz önünde bulundurduğu, Dünya edebiyatından ve Türk edebiyatından özellikle modern konular üzerinde çalışan araştırmacıların çoğu zaman ihmal ettikleri geçmiş kültürümüze dair örnekler bakımından geniş bir literatür bilgisine sahip olduğu görülmektedir. Bu tür maddeler orijinalliği ve kurulan ilişkiler bakımından neredeyse bir makale formundadır. Öyle ki bu maddeler okunduktan sonra sözü geçen eserler konusunda bizi düşündürmekte ve yeni bir bakış sunmaktadır. Pek çok madde kuşkusuz yeni araştırmalara kapı aralayacak, en önemlisi de bir eleştiri teriminden, bir metottan hareketle edebiyat metinlerini yeni bir perspektifle yorumlama imkânı sunacaktır.

Son olarak çeşitli sahaların pratiklerinden haberdar olmanın önemini sık sık vurgulayan, ilmî çalışmalarda araştırmacının bütünü verip satır aralarını atlayan veya satır aralarında

kaybolup bütünü gözden kaçırarak çıkmazları hususunda öğrencilerini sürekli uyaran Ö. Faruk Huyugüzel'in hoca kimliğiyle de önemli meziyetlere sahip olduğunu belirtmek isterim. Hocamızın bir danışman, hakem, jüri olarak gözlemlediğimiz, gençlere örnek oluşturacak güzel bir tarafı, bu çalışmadan da anlaşıldığı gibi tutarlı ve anlamlı olmak şartıyla her çalışmayı kendi yönelimlerini, dünya görüşünü, aktüel hayattaki getirilerini düşünmeden takdir edip öğrencilerine yol göstermesidir. Pek çok heveskâr, ciddiye alıp kendisini dinleyecek, eleştirecek bir çevre bulamadığı için körelmiş, kaybolup gitmiştir. Hoca kendisine müracaat eden öğrencilerini, meslektaşlarını pek çok akademisyende gördüğümüz gibi kendi ilgi alanlarına çekmek yerine karşısındakinin dikkatlerine kulak kabartmayı ve bu anlamda katkıda bulunmayı becerebilen nadir kişilerdendir.